

BATILI SEYAHATNAMELERDE BİZANS KÜTÜPHANELERİNİN AKİBETİ ÜZERİNE KURULAN OSMANLI SARAY KÜTÜPHANESİ MESELESİ *

N. Nihan YILDIZ*

ÖZ: İstanbul konulu Batılı Seyahatnâmelerde XVI. yüzyıldan XX. Yüzyılın başına kadar ortak olarak görülen entelektüel bir problem olarak Osmanlı Saray Kütüphanesi meselesi göze çarpmaktadır. Batı dünyası, İstanbul'un fethinden sonra, Fâtih Sultan Mehmed'in entelektüel kişiliği nezdinde Osmanlı'nın Bizans Kütüphanelerini muhafaza edip kitap koleksiyonlarına sahip çıktığı şeklinde bir rivâyet geliştirmiştir. Rivâyetler Batılı entelektüel çevrelerde zaman içinde çok fazla tekrarlanmış ve hakikat gibi kabul görmeye başlamıştır. İstanbul'u ziyaret eden Batılı seyyahlar, bu rivâyetlerden yola çıkarak hakikati arama eğilimi gösterecekler de saraya erişimin imkansızlığı sebebiyle başarılı olamamışlardır. Her bir seyahatnâmede bir önceki rivâyet tekrar edilmiş, üstüne güncel bilgiler ve araştırmalar eklenmiştir. Böylece Batılı seyahatnâmelerde Osmanlı Saray Kütüphanesine dair bir anlatım kurgusu oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Saray Kütüphanesi, Seyahatname, Batı, Osmanlı

The Matter of the Ottoman Palace Library Narrated on the Fate of Byzantine Libraries in the Western Itineraries

ABSTRACT: In Western itineraries on Istanbul, from the 16th century to the early 20th century, a prominent intellectual problem that stands out is the matter of the Ottoman Palace Library. The Western world developed a narrative suggesting that after the conquest of Istanbul, under the intellectual persona of Mehmed the Conqueror, the Ottomans preserved Byzantine libraries and maintained book collections. Over time, these narratives were repeated extensively within Western intellectual circles and began to be accepted as the truth. Western travelers visiting Istanbul, guided by these narratives, attempted to uncover the truth but were unsuccessful due to the impossibility of accessing the palace. Each travelogue reiterated the previous narrative, adding current information and research, thereby constructing a narrative framework regarding the Ottoman Palace Library in Western travelogues.

Keywords: Palace Library, Itinerary, West, Ottoman

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 15.01.2024

Kabul Tarihi : 24.05.2024

* Bu makale, yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiş bir çalışmadır, Nafiye Nihan Yıldız, "XIX. Yüzyıl Seyahatnâmelerine Göre Osmanlı Kitap Kültürü ve Kütüphaneler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

* nihanyildiz92@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2482-7534

Giriş

Batı dünyasının Osmanlı kütüphanelerine ilgi duyması, Bizans İmparatorluğuna ait kütüphanelerin akıbetinin İstanbul'un fethinden sonra (1453) ne olduğu sorusuyla birlikte başlamıştır. Avrupalı aydın çevreler, bu konuyla ilgili olumsuz ve olumlu rivayetlerden bahsetmektedir. İstanbul'un fethinin hemen akabinde Bizanslı âlimlerin yanlarına kıymetli kitapları alarak Avrupa'ya kaçtığı ve Rönesans'ın başlamasına vesile oldukları, hatta bu şekilde Bizans İmparatorluğunun son hanedanı Paleologosların Yunanca yazmalarla dolu kitap koleksiyonlarının Venedik, Roma, Floransa gibi Avrupa şehirlerine dağıldığı söylenir. Geri kalan kitapların ise Türklerin fethin ardından yaptığı yağmalar neticesinde içerdiği bütün klasik Yunan edebiyatı, felsefesi ve bilgi birikimiyle beraber yok olup gittiği düşünülür. Bizans kütüphanelerinin akıbeti ile ilgili olumsuz rivayet, Türklerin yağma sırasında mevcûd kitap koleksiyonlarını yok ettiklerine dair halk arasındaki genel kana dayanmaktadır. Oysaki Bizanslı âlimler fethin çok öncesinde Bizans İmparatorluğunun istikrarsızlığından ötürü kaygılanıp daha geniş imkânlar sunan İtalya'ya göç etmeye başlamıştı.¹

Olumlu rivâyet ise Paleologoslara ait kütüphanenin bir kısmı Avrupa'ya dağılırken kayıp eserleri içeren diğer kısmı Osmanlı kütüphaneleri ve hazinelerine intikal ettiği şeklindedir. Bu düşüncenin temelinde Fâtilh Sultan Mehmed'in kişiliği bulunmaktadır. Hem Doğu'nun hem Batı'nın kültürel ve bilimsel bilgi birikimine ilgi duyan, sahip çıkan, yanına İslâm dünyasından olduğu kadar Bizans ve Hristiyan Avrupa dünyasından da âlim ve sanatkâr toplayan, onları himaye eden, sarayında edebiyat, tarih, coğrafya ve diğer pek çok konuda eser üretilmesini sağlayan bir sultan olan Fâtilh Sultan Mehmed'in bu özelliği çağdaş Batılı entelektüel çevreler tarafından da bilinmekteydi.² Bu sebeple Fâtilh'in İstanbul'u fethettikten sonra ele geçirdiği Bizans imparatorluk kütüphanesi ve onun bünyesinde bulunan eski Yunanca-Latince yazmaları sarayında muhafaza etmiş olabileceği düşünülmektedir. Zaman içinde Batı dünyası nezdinde çözülemeyen bir mesele haline gelen Bizans kütüphanelerinin akıbeti üzerine kurulan Osmanlı Saray Kütüphanesi miti, işte bu olumlu rivayet üzerinden kurgulanan bir anlatıdır.

16.yüzyıldan itibaren 20.yüzyılın başına kadar olan Batılı seyahatnâmelerde Osmanlı Saray Kütüphanesiyle ilgili anlatıların çokluğu göze çarpmaktadır. Bizans kütüphanelerinin İstanbul'un fethinden sonraki akıbetine ilişkin soru işaretleri ve rivayetler Batı'da Osmanlı Saray Kütüphanesine ilişkin bir problem doğurmuştur. Problemin temelinde Bizans kütüphanelerinin ve antik Yunanca-Latince yazmaların gerçekten saray kütüphanesinde bulunup bulunmadığı sorusu vardır. Özellikle İstanbul'u ziyaret etmiş olan Batılı seyyahların bu konuyu gündeme getirdiği tespit edilmiştir. Kayıp antik yazmaların akıbetine dair çeşitli rivâyetleri aktarmışlar ve seyahatlerinde bu rivâyetlerin hakikat derecesini bulmaya çalışmışlardır. Ancak saray kütüphanesine erişimleri mümkün olmayan Batılı ziyaretçilerin her arayışı rivâyet ve söylentilere bir yenisini eklemekten başka bir katkı sunamamıştır. Bu durum, kayıp antik Yunanca-Latince yazmaların Osmanlı Saray Kütüphanesinde bulunduğu dair umudun artmasına sebep olmuştur. Böylece, Batılı aydın çevreler nezdinde Osmanlı Saray Kütüphanesi rivayetlere dayanan, zaman içinde hakikat kabul edilen bir efsane, mit haline gelmiştir. İstanbul'u görenler ve gerçeklerin peşine düşenler olarak bu mitin büyümesine en çok katkıyı Batılı seyyahlar sunmuştur. Batılı seyahatnâmelerde hem eski rivâyetler dile getirilmiş hem de yeni bilgiler ve araştırma

¹ Steven Runciman, *Konstantiniye Düşü, Çev. Derin Türkömer, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1972, s.7-8, 286-287.*

² Fâtilh Sultan Mehmed'in söz konusu olumlu rivâyetin yayılmasına neden olan kişiliği hakkındaki kıymetli bir çalışma için bkz. İsmail E. Erünsal, *Fatih'in Entelektüel Portresi: Merakları, Kitapları ve Kütüphaneleri*, İstanbul: Timaş, 2023.

sonuçları paylaşılmıştır. Böylece her bir seyyah kendisinden önce söylenenleri tekrar edip üzerine yeni bilgiler koyarak anlatıyı devam ettirmiştir. Bu anlamda Batılı seyahatnâmelerde Osmanlı Saray Kütüphanesine ilişkin ortak bir anlatım kurgusu görülmektedir.³

İstanbul'un Fethinin Ardından Gelen Rivâyetler

Batılı seyahatnâmelerdeki ortak anlatımın geçmişi 1204'teki Latin İşgaline kadar gider. Ducas'tan aktarılan rivâyete göre Latin işgali sırasında zengin kitap koleksiyonları Avrupa'ya götürülmüş, Bizans imparatorları daha sonra götürülen kitapları geri toplamıştır. İstanbul'un fethinden sonra imparatorların ve patriğin kitaplarıyla manastırdaki kitaplar yağmalanmış, el arabalarında çok ucuz fiyatlara Aristo ve Platon kitapları satılmıştır. Fâtihten Sultan Mehmed ise geriye kalan bütün kitapları muhafaza etmiştir.⁴ Fâtihten Bizans kütüphanelerine sahip çıktığına ilişkin başka bir örneğe Edmund Spencer'ın seyahatnâmesinde rastlanır. Spencer, Bitola (Manastır) şehrinin fethinden sonra bu şehirde bulunan Makedonya'nın en büyük manastırına ait, eski kilise yazmalarıyla dolu kütüphanenin, "edebiyatın büyük hâmisî" Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'a nakledildiğini ve hala imparatorluk arşivinde muhafaza edildiğini yazar.⁵ Fâtihten Sultan Mehmed'in, Doğu Hristiyanlığının ve Batı medeniyetinin yazılı eserlerini yakıp yıkmak yerine onlara sahip çıktığına yönelik Batı dünyasındaki genel kanı, zaman içinde daha kuvvetli hale gelmiştir.

İstanbul'un fethinden sonra Papa V. Nikolas'ın antik Yunanca-Latince yazmalar ile kilise tarihine dair eserleri toplaması amacıyla İstanbul'a ve Yunanistan'a⁶ donanımlı kişiler göndermesi hadisesi ortak anlatıdaki ikinci basamaktır. Papa, dört İncil'den biri olan Matta İncilinin İbranice yazılmış orijinal nüshasını bulan kişiyi 5000 Venedik altınıyla ödüllendireceğini söylemiştir. Papa'nın emriyle bölgeye gelenlerin yaptıkları kütüphane araştırmaları neticesinde Bizans kütüphanelerinden kalmış olan Yunan filozofların, tarihçilerin, hekimlerin, coğrafyacıların, şairlerin eserleri, özellikle de Paleologoslara ait kitap koleksiyonları Avrupa'ya taşınmıştır. Tüm çabalara rağmen bulunamayan Matta İncilinin ise fetihten sonra Osmanlı Saray Kütüphanesinde kaldığı iddia edilmiştir. Bu hadise ile muasır olarak Diodorus Siculus'un kitaplarının tamamının İstanbul'da Roma İmparatorlarının kütüphanesinde ve iyi vaziyette olduğuna dair bir rivâyet de dile getirilmiştir. Bu rivâyetin kaynağı olarak Constantine Lascaris'in *Yunan ve Sicilyalı Tarihçiler* adlı eseri gösterilmektedir.⁷

³ Batılı seyyahlar, Bizans imparatorluk kütüphanelerinin ve kayıp antik Yunanca-Latince yazmaların sadece Osmanlı saray kütüphanesinde değil, Ayasofya başta olmak üzere saraydan nakledilen kitaplarla kurulan çeşitli cami kütüphanelerinde ve Doğu Kilisesiyle bağlantılı manastır ve patriklik kütüphanelerinde de olabileceğini düşünmüşler, dolayısıyla araştırmalarını buralara da yöneltmişlerdir. Bu makalede ise rivâyetlerin sadece saray kütüphanesiyle ilgili kısmı ele alınacaktır. Manastır ve Patriklik kütüphaneleriyle ilgili kısmı için ise bkz. Yıldız, N. Nihan, "Batılı Seyyahların Gözlemlerine Göre Osmanlı'daki Manastır ve Patriklik Kütüphaneleri", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi* S. 12. İstanbul, Doğu Kitabevi, 2019. s.63-73.

⁴ (Patrik Konstantin), *Ancient and Modern İstanbul*, çev. John P. Brown. London: Steven Brothers, 1868, s.91-96.

⁵ Edmund Spencer, *Travels in European Turkey in 1850 in Two Volumes*, C.II, London: Colburn and Co., 1851, s.62.

⁶ Seyahatnâmelerde "Greece" olarak geçen, makalde Yunanistan olarak tercüme edilen yer bugünkü Yunanistan, o günkü Osmanlı toprakları olan Mora Yarımadası ve Batı Trakya olmalıdır.

⁷ James Dallaway, *Constantinople Ancient and Modern with Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and the Troad*, London: T. Bensley, 1797, s.23-24; (Patrik Konstantin), *Ancient and Modern İstanbul*, s.91-96. Constantine Tischendorf, *Travels in the East*, çev. W.E. Shuckard, London: Longman, Brown, Green, Longmans, 1847, s.272-273; Giambattista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü*, Çev. Ali Berktaş. İstanbul: YKY, 2018, s.148.

Son Bizans imparatoru Konstantin'den kalan 120 tane parşömene yazılmış Yunanca el yazması koleksiyonu, Yeni Ahit'in meal ve tefsirleri ile Yunanca-Latince başka eserlerin Osmanlı sarayında Doğu yazmalarıyla birlikte el değmemiş yığınlar halinde, belki bir odada belki de bir sandukanın içinde duruyor olduğuna inanılmaktadır. Seyahatnamelerdeki ortak anlatım kurgusunda bu rivayet tekrarlanır. Batı dünyası, bu kitapları ele geçirmek için çeşitli yollar aramıştır. Papa'dan sonra Floransa-Toskana Dükü, kıymetli antik yazmaları bulup getirene 5000 altın, Venedik Doçu ise 10.000 altın vermeyi teklif etmiştir.⁸ Antoine Galland seyahatnamesinde İstanbul'un fethi esnasında Türklerin eline geçen bir binanın nadir el yazmalarıyla dolu olduğuna dair iddianın Batılı âlimlerin nazarında genel bir kabule dönüştüğü, ancak burayı muhafaza edenlerden birini ayarlamadıkça hazineye girilemeyeceği ifade edilir.⁹

Titus Livius'un Türklerin elinde bulunduğu ve Türkçeye çevrildiğine ilişkin söylemler ortak anlatım kurgusundaki en eski rivâyetlerden biridir. Batılı seyyahlar bu bilgiyi ilk dile getirenin Jean Christien olduğunu, XVII. yüzyılda İtalyan seyyah Pietro della Valle'nin *Titus Livius*'un Arapçaya çevrilmiş tüm ciltlerinin Türklerin sarayında bulunduğundan emin olduğunu, Spond'un da bu bilgilere ek olarak orijinal nüshanın ortada olmadığını söylediğini belirtirler. 1635'te Michel Baudier, "Batılılar nazarında sarayın en meşhur yeri olan Gizli Kütüphane" dışında padişahlar için ayrılmış, çok sayıda ve çeşitli dillerde kitaplarla dolu bir oda daha olduğunu ve Büyük Konstantin'e ait altı ciltlik antik kütüphanenin burada olduğunu dile getirmiştir. Sultanın bu kitapların değerinin farkında olduğu için onları sakladığını da ekler.¹⁰

İddialar, Rivâyetler ve Keşifler

Bizans kütüphanelerinin ve antik yazmaların peşine düşen Batılı seyyahların bu araştırmasının aristokratlar, dini liderler ve krallar gibi Avrupalı iktidar sahiplerinin destekleriyle yapıldığını vurgulamak önemlidir. Avrupalı elçiler, elçilik maiyetindeki din ve bilim adamları, müsteşrikler, kâtipler ve sekreterler diplomatik bağlantılarını kullanarak kütüphanelere erişmeye çalışmışlardır. Özellikle sarayla ve Doğu Kilisesi Patrikliğiyle kurdukları diplomatik iletişim kanalları, antik yazma arayışlarında onlara yardımcı olmuştur.

Saray Kütüphanesiyle ilgili ortak anlatımlarda en çok bahsedilen hadiselerden biri de Fransız elçi Girardin'in 1688 yılında 200 aded Yunanca-Latince el yazması bulması ve bunları Paris'teki imparatorluk kütüphanesine götürmesidir. Sarayda görevli olduğu söylenen bir İtalyan mühtedi, yıllarca kitapları sarayın dışına çıkartmış, iki yüzü bulan bu kitaplar arasından on beş tanesi Cizvit Besnier tarafından seçilerek Girardin adına satın alınmıştır. Girardin'in Fransa'ya götürdüğü kitaplardan ikisi Plutarch ve Herodot'un el yazmasıdır. Bunlar Paris İmparatorluk kütüphanesine konmuştur. İki yüz el yazmasından geriye

⁸ James Dallaway, *Constantinople Ancient and Modern*, s.23-24. (Patrik Konstantin), *Ancient and Modern İstanbul*, s.91-96. Constantine Tischendorf, *Travels in the East*, s.272-273; Robert Walsh, *A Residence At Constantinople, a period including The Commencement, Progress and Termination of the Greek and Turkish Revolutions*, C.II, London: Richard Bentley, 1838, s.471.

⁹ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, C.II, haz. Charles Schefer, Paris, Çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s.152-153.

¹⁰ Michel Baudier, *The History of the Serrail, and of the Court of the Grand Seigneur, Emperour of the Turkes*, translated out of French by Edward Grimeston, London, printed by William Stansby, 1635, s.26-27; J.F.Michaud ve J.J.F. Poujoulat, *İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830*, çev. Nedim Demirtaş, İstanbul: Say Yayınları, 2014, s.227; James Dallaway, *Constantinople Ancient and Modern*, s.23-24. (Patrik Konstantin), *Ancient and Modern İstanbul*, s.91-96; Constantine Tischendorf, *Travels in the East*, s.272; Robert Walsh, *A Residence At Constantinople*, C.II, s.471.

kalanlar ise Pera'da satılmış, Batı Avrupa ve Yunanistan kütüphanelerine dağılmıştır. Söz konusu kitapların hepsinin üzerinde sultanın mührü ve Türk işi ciltlemeleri vardır.¹¹

1728 yılında Abbé Sevin'in, Fransa Kralı tarafından antik Yunanca-Latince yazma toplamak için İstanbul'a gönderilmesine dair bahisler de seyahatnâmelerde yer bulur. Abbé Sevin, Saray Kütüphanesindeki Yunanca-Latince yazmaların Sultan III. Murad tarafından yakıldığına ilişkin asılsız bir iddia ortaya atmıştır. İddianın asılsızlığı daha sonraki seyyahlar tarafından dile getirilecektir. Buna rağmen Sevin'in saray haricindeki Doğu kütüphanelerinden topladığı altı yüzden fazla el yazması Avrupa'da heyecanla karşılanmış ve Batı dünyasının kaybolmuş edebî hazineleri Osmanlı kütüphanelerinde bulma ümitlerini bir kez daha yeşertmiştir.¹²

Osmanlı Saray Kütüphanesinde ya da hazine dairesinde antik yazmaların bulunduğu dair şüpheleri kuvvetlendiren bir başka olay, önemli bir Hristiyan hazinesinin Osmanlı'nın elinde ortaya çıkmasıdır. Seyahatnâme anlatısına göre, IV. Mehmed devrinde ve Kara Mustafa Paşa vezaretinde altın bir sandukada Yahya Peygamber'in Hz. İsa'yı vaftiz eden eli iskelet halinde bulunmuştur. IV. Mehmed'in kardeşi II. Süleyman, bu hazineyi barış anlaşması yaptıkları Malta Şövalyelerine diplomatik bir hediye olarak göndermiştir. 1799'da Rus Çarı'nın Malta Şövalyelerinin koruyucusu olmasıyla hazine Rusya'ya getirilmiş ve St. Petersburg Kilisesine konulmuştur.¹³ Batılı seyyahlara göre Bizans'ın sakladığı kutsal bir kalıntının İstanbul'un fethinden 200 yıl sonra bile Osmanlı muhafazası altında ortaya çıkması, İstanbul'da yağmalar ve savaşlar sonucu toplanmış hazineler arasında kayıp yazmaların da olabileceğini, bunların Doğu'da bir köşede keşfedilmeyi beklediklerini göstermektedir. Grosvenor, "Halk arasında ne zaman bu hikaye anlatılsa, değerli ve meçhul sayısız daha pek çok nesnenin sarayda keşfedilmeyi beklediğine dair düşünceler üzerinden hayal kurulur"¹⁴ diyerek keşfin etkisini ifade etmektedir.

Osmanlı Saray Kütüphanesinde muhafaza edilen Macar Kraliyet Kütüphanesi de Batılı seyahatnâmelerde işlenen konulardan biridir. Tarih, felsefe, teoloji, coğrafya, mimarlık, astronomi konularında İtalyan uzmanların hazırladığı, Yunanca metin tercüme içerikli 2000-2500 ciltlik bir Rönesans kütüphanesi olarak bilinen Macar Kralı Mathias Corvinus'un (1443-1490) kütüphanesinin 1526 Mohaç Meydan Savaşı'nda Osmanlıların eline geçtiği bilinmektedir. Koleksiyonun bir kısmı Kanuni Sultan Süleyman için İstanbul'a getirilmiştir. Zaman içinde koleksiyon dağılmış, elçilere hediye edilmiş, çalınıp satılmış ya da bir köşede unutulup kalmıştır. XIX. yüzyılda Macar Bilimler Akademisi, İstanbul'daki sarayda olduğu söylenen bu kütüphaneyi bulmak için bir heyet göndermiştir. Corvina Kütüphanesinden geriye kalan dört yazma 1869'da Sultan Abdülaziz tarafından Franz Joseph'e verilmiş, on iki tane yazma da Sultan II. Abdülhamid tarafından Macarlarla kurulan diplomasi bağlamında

¹¹ John Cam Hobhouse, *A Journey Through Albania, and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, During the Years 1809 and 1810 in Two Volumes, C.II*, Philadelphia, Carey and Son, 1817, s.43-44; Robert Walpole, *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey, edited From the Manuscript Journals by Robert Walpole*, London, 1817, s.xvi-xviii ve s.84-85; J.F.Michaud ve J.J.F. Poujoulat, *İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830*, s.230.

¹² Giambattista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü*, s.145-152. James Dallaway, *Constantinople Ancient and Modern*, s.23-24. (Patrik Konstantin), *Ancient and Modern İstanbul*, s.91-96. Constantine Tischendorf, *Travels in the East*, s.272-273. Thomas Thornton, *Bir İngiliz Tacirin İzlenimiyle Osmanlı'da Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807)*, Çev. Ercan Ertürk. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s.96-97; Robert Walsh, *A Residence At Constantinople, C.II*, s.471; Robert Walpole, *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, s.xvi-xviii, s.84-85; J.F.Michaud ve J.J.F. Poujoulat, *İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830*, s.228-230.

¹³ (Patrik Konstantin), *Ancient and Modern İstanbul*, s.91-96. Constantine Tischendorf, *Travels in the East*, s.272-273. Edwin Augustus Grosvenor, *Constantinople, C.II*, Boston, Robert Brothers, 1895, s.736.

¹⁴ Edwin Augustus Grosvenor, *Constantinople, C.II*, Boston, Robert Brothers, 1895, s.736.

Budapeşte Üniversitesi'ne hediye edilmiştir. Bir tanesi ise İstanbul'da kalmıştır.¹⁵ Ancak Batı dünyası, bu hikâye aydınlanana kadar Macarların kraliyet kütüphanesinin akıbetini merak etmeye devam etmiştir. Ziyaretini 1880'lerde gerçekleştirdiği anlaşılan Stanley Lane Poole, XVI. yüzyılda Türklerin imparatorluk muhafazasındaki Bizans hazineleriyle Matthias Corvinus'un kütüphanesinin alevler içinde kaldığını dile getirmeye devam etmiştir.¹⁶

Gerçeğin Peşinde Bir Venedikli: Giambattista Toderini

Batı dünyası, Osmanlı kütüphaneleriyle ilgili güncel gelişmeleri hep takip etmiştir. III. Ahmed'in Topkapı Sarayı Enderun Kütüphanesini inşa etmesi¹⁷ ve ardından III. Mustafa'nın saraya bağlı Bostancılar Ocağı Kütüphanesini kurması, seyahatnamelerden anlaşıldığı kadarıyla Batılı aydın çevrelerini heyecanlandırmıştır. Bu kütüphanelerin kuruluşuyla sandıklarda, hazinelerde, kıyıda köşede dağınık şekilde duran Bizans mirası Yunanca-Latince antik yazmaların da bulunduğu kitapların toparlanıp tamir edildiğini ve kütüphanecilik sistemi içinde düzenlenerek okuyucuya sunulduğunu düşünmektedirler. Seyahatname yayınlarında Osmanlı kütüphanelerinin kuruluş fermanlarının yayınlanması güncel gelişmeleri yakından takip ettiklerini göstermektedir. Kurulan her yeni kütüphane haberi, Batılı entelektüellerin keşif yapma ihtimaline dair umutlarını beslemektedir.

Anse de Villoison da Doğu kütüphanelerini araştıran Batılılardan biridir. Fransa elçisi Choiseul Gouffier'in maiyetinde İstanbul'a gelmiştir. Araştırmasına binaen sadece Bizans imparatorluk kütüphanesindeki birkaç kitaptan söz eden bir el yazmasını ve 1686-89 tarihlerinde İstanbul'daki Fransız elçisi Girardin'in satın aldığı saraydan çıkarılan el yazmalarına dair mektubunu yayınlamıştır. Giambattista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü* adlı eserinde o dönemdeki Avrupa gazetelerinde Villoison'un Saray Kütüphanesine girdiğine ve aranan eserleri bulamadığına dair haberler çıktığını belirtir. Villoison ile Pera'da görüşen Toderini, onun Saray Kütüphanesinde hiç araştırma yapmadığını öğrenmiş ve bunun gibi yalan haberlerin Avrupa'da Saray Kütüphanesiyle ilgili sürekli yanlış bilgilerin yayılmasına sebep olduğunu söylemiştir.¹⁸ Öte yandan Osmanlı Saray Kütüphanesiyle ilgili rivâyetlere dayanan haberlerin yapılması konunun Batı dünyası nezdinde ne kadar popüler olduğunu göstermektedir.

Konuyla ilgili baş kaynaklardan biri olan Giambattista Toderini'nin eseri, Batı'daki Osmanlı Saray Kütüphanesi problemini sistematik bir biçimde ortaya koyar. 1781-1786 yıllarında Venedik baylosu Agustino Garzoni'nin maiyetinde İstanbul'da görev yapan Cizvit başrahibi Toderini, güvenilir bir kaynağı olmayan söylentilerin, hakikatten uzak abartılı rivayetlerin Batı'da doğruluğu kesin olan kabullere dönüştüğünü söyler. Batı dünyasının saray kütüphanesini göremediği için bilinmezlik içinde kaldığını ve rivâyetlerin gerçekmiş gibi kabul görmeye devam ettiğini ekleyerek "*duyduğu her şeyi yazacak olsa çalışmasının uydurma ve çelişkilerle dolu bir romana döneceğini*" belirtir. Toderini'nin bilgi kaynakları Râşid Tarihi, Kâtip Çelebi ve İbrahim Müteferrika'nın eserleri, İslâm hakkında bilgisi olan Frenkler ve dil oğlanları, aralarında Valide Sultanın müderrisi de bulunan Türk

¹⁵ İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, İstanbul, Timaş, 2015, s.99; Martyn Rady, "Corvina Kütüphanesi ve Kaybolan Macar Kraliyet Arşivi", *Kayıp Kütüphaneler Antikiteden Günümüze Yok Olan Koleksiyonlar*, Der. James Raven, Çev. Dilek Cenkçiler, İstanbul, Bileşim, 2006, s.111-127; J.F.Michaud ve J.J.F. Poujoulat, *İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830*, s.227; Edwin Augustus Grosvenor, *Constantinople, C.II*, Boston, Robert Brothers, 1895, s.734-735.

¹⁶ Stanley Lane Poole, *Turkey*, London: 1908, s.273-274.

¹⁷ Enderun Kütüphanesi'nin inşa süreciyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Serhan Şalk, "Topkapı Sarayı Enderun Kütüphanesi: Yapılışı, Tamirleri ve Kullanımı", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

¹⁸ J.F.Michaud ve J.J.F. Poujoulat, *İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830*, s.230; Giambattista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü*, s.347.

âlimler, Venedik balyosu vasıtasıyla ilişki kurduğu devlet adamları olmuştur. Meselenin doğruluğunu araştırmak için Doğulu kaynakları tercih etmiştir. Bilgi kaynakları Doğulu olduğu için Osmanlı Saray Kütüphanesine yaklaşımı da farklı olmuştur.

Toderini, Venedik baylosunun diplomatik bağlantılarına rağmen kütüphaneyi görememiştir. Fakat sarayda 8 yıl iç oğlanı olarak bulunmuş İsmail Bey adındaki birinden saray kütüphanesinde Arapça, Farsça, Türkçe yazmalar, parşömene yazılmış çok eski bir Süryanice Kitâb-ı Mukaddes, kufi harflerle yazılmış bir Tevrat, Zebur, İncil ile Yunanca-Latince ve diğer dillerde pek çok kitabın olduğunu öğrenmiştir. Venedikli dragoman Francesco Franchini aracılığıyla ulaştığı devlet erkanından eski bir Saray Kütüphanesi görevlisi ise kendisine Yunanca, Latince, Süryanice eserlerin sandıklarda kapalı tutulduğunu, aralarında Kudüs'ten toplanan eserlerin olduğunu ancak Saray Kütüphanesinin Ayasofya Kütüphanesinden tek farkının kitap ciltlerinin daha güzel ve sayısının daha fazla olduğunu söylemiştir. Netice itibarıyla Toderini'nin vardığı kanaat, Bizans imparatorluk kütüphanesinin, tıpkı diğer meşhur kütüphaneler gibi zaman içinde yitip gitme ihtimalinin daha yüksek olduğudur. Özellikle XVI. yüzyılda yaşanan İstanbul yangınlarında imparatorluk hazinesinde olduğu düşünülen antik yazmaların bu şekilde yok olduğu düşünülebilir.¹⁹

Giambattista Toderini'nin İstanbul ziyaretinden (1781-86) iki yıl sonra elde ettiği Saray Kütüphanesi kataloğu Avrupalı entelektüelleri heyecanlandırmıştır. Doğruluğu şaibeli olan katalog, Batılılar tarafından oldukça ilgi görmüş, Osmanlı Saray Kütüphanesiyle ilgili soruları bir kez daha gündeme getirmiştir. Toderini'nin çalışması aslında Osmanlı Saray Kütüphanesiyle ilgili Batı'nın sahip olduğu genel kabulleri yanlışlayıp meseleye belli bir açıklık getirse de yayınladığı katalog tartışmaları bitirmek yerine iyice alevlendirmiştir. Çünkü saltanatın muhafaza ettiği kitapların akıbetine dair her türlü kaynaktan gelen haber, doğruluk payı olsun olmasın, meseleyi gündemde tutmaktadır. Konu gündemde kaldıkça rivâyetler de çoğalmaktadır. Tıpkı önceki rivâyetlerin seyahatnâmelerde tekrar edilmesi ve üzerine yeni havadisın konularak anlatım kurgusunun genişletilmesi gibi, Toderini'nin kataloğu da daha sonraki Osmanlı Saray Kütüphanesi anlatım kurgusuna dahil edilmiştir.

Saray Kütüphanesi'ne İlk Ziyaretler: Carlyle'ın Gözlemleri ve Diğer Ziyaretçiler

Hobhouse'a göre XIX. yüzyılın başında Batı'da "yeniden doğuş" hareketiyle klasik Yunan edebiyatına, felsefesine, Romaic dillere olan ilginin artması ve kütüphane oluşturma modası antik Yunanca-Latince yazmaları tekrar gündeme getirmiş ve gözleri yeniden Osmanlı Saray Kütüphanesine çevirmiştir. Saray Kütüphanesinin gizemi XIX. yüzyılın başında hala sürmektedir. Batılı seyyahlar artık dedikoduları yinelemektense gerçeğin peşine düşmüşlerdir.²⁰ Bu anlamda, 1800 yılında Cambridge Üniversitesi'nde Arapça profesörü olan Carlyle'ın araştırmasının da Osmanlı Saray Kütüphanesi anlatımlarında önemli yeri vardır.

Osmanlı-İngiltere ilişkileri dostane bir dönemdeyken İngiliz elçisi Lord Elgin'in nüfuzu ve sağlayacağı geniş olanaklar kullanılarak Saray Kütüphanesine girilmesi ve antik Yunanca-Latince yazmalarla ilgili iddiaların aslının araştırılması planlanmıştır. Mr. Pitt ve Lincoln Piskoposunun yaptığı araştırma planının dahilinde İstanbul'a gelen Profesör Carlyle, İngiliz elçi sayesinde gerekli izinleri alır. Carlyle'ın izin alma süreci bir Frenk'in Osmanlı Kütüphanesine girmesindeki zorluğu göstermektedir. Temmuz 1800'de yazdığı mektuba göre İstanbul'da kaldığı iki ay boyunca Saray Kütüphanesine girmeyi başaramamış, Ocak ayında da şiddetli bir veba salgını çıktığı için izin alması biraz daha ertelenmiştir. Lord Elgin kütüphaneden sorumlu Çelebi Efendi vasıtasıyla izin almaya çalışmıştır. Çelebi Efendi'nin

¹⁹ Giambattista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü*, s.145-152.

²⁰ John Cam Hobhouse, *A Journey Through Albania, and Other Provinces of Turkey*, C.II, s.43-44.

yardımcısı birkaç yıl evvel beş kişiyle birlikte sarayda tutulan eski kayıtları bulmak üzere kütüphaneye girdiğinde bulunan her bir eserin haremağası tarafından kendilerine gösterildiğini, altı ay süren araştırma boyunca imparatorluk için önemli belgelere rastlasalar da Yunanca-Latince yazmalara hiç denk gelmediklerini anlatmıştır. Carlyle'in ilk intibasına göre sarayda bir kütüphanenin varlığı kesindir, ancak bu kütüphane modern bir tertiptir ve sadece Doğu kitaplarını içerir. Bunların içinde daha eski bir yazma olup olmadığı ise bir soru işaretidir. Bununla beraber fetihten beri kapalı tutulan Ayasofya'nın yanındaki binada bulunan şeyler arasında Bizans imparatorlarının kütüphanelerine dair kalıntılar olabileceğini düşünmektedir. Nihayetinde Ekim 1800'de Caryle'in yanında hizmet gören dil oğlanı, Mihrişah Valide Sultan'ın kethüdası Yusuf Ağa'yla konuşarak Carlyle'in Saray Kütüphanesine girmesi için izni almıştır. Yusuf Ağa'nın biri hazinede biri kütüphanede olmak üzere sarayda iki adet kitaplık bulunduğunu ancak bir tane bile Yunanca el yazması olmadığını, sadece Kur'an kopyaları, farklı tefsirler ve mealler, İslam dini ve hukukuna dair diğer ilmî eserler gibi Carlyle'in araştırmasını pek ilgilendirmeyen şeylerin mevcut olduğunu belirtmesine rağmen Carlyle Doğu Kitaplığını da incelemek istediğini söyleyerek Yusuf Ağa'nın ayarladığı kabule iştirak etmiştir. Carlyle, üç molla ve bir kütüphaneci eşliğinde Saray Kütüphanesini gezmiştir. Kitapların hepsini tek tek inceleyebilmiş, 1284 kitabın ve yazarların hepsinin bir listesini çıkarmıştır. Araştırma sonucunda kitapların çoğunun Arapça olup bir tane bile Yunanca, Latince ya da İbranice eser olmadığını görmüş ve Avrupa'da Saray Kütüphanesiyle ilgili söylenenlerin mesnedsiz olduğuna, daha önce hiçbir Hristiyanın buraya girmediğine kanaat getirmiştir. Kitapların muhafaza edilmiş şekli, Türklerin beyanları ve Frenklerin çelişkili açıklamaları sonucu geldiği nokta budur. Carlyle, araştırma sonucunu Yusuf Ağa'yla da paylaşmış, antik yazarlarla ilgili bulacağı herhangi yeni bir şeyin İngiltere'de müthiş bir keşif olarak görüleceğini söylemiştir. Bunun üzerine Yusuf Ağa Carlyle'a yardımcı olabileceklerini, kitapların nerede tutulduğunu öğrenirlerse inceleyebileceklerini ve İngiltere'ye götürebileceklerini söylemiştir. Carlyle, bu konuşmadan sarayda muhafaza edilen başka kitap depolarının olduğu anlamını çıkarmış ve onları incelemek için müsaade istemiştir, ancak olumsuz cevap almıştır. Meseleden bahsettiği Kapudan Paşa kendisine 30 senedir sarayda olup hazineye pek çok kez girip çıktığını ama bir kere bile tarif edildiği gibi bir Yunanca el yazması ne gördüğünü ne de duyduğunu söylemiştir. Kudüs Patriğine de aynı meseleyi açan Carlyle, onun da sarayda ya da sultanın kütüphanesinde hiçbir zaman antik el yazması bulunmadığını düşündüğünü öğrenir. Nihayetinde Carlyle, sarayın hiçbir yerinde Yunanca el yazması bulunmayacağından emin olur. Carlyle'in ziyaretinden altı yıl sonra Osmanlı Hükümeti bu kez de Fransa ile yakınlaşınca Fransız elçi Sébastiani Saray Kütüphanesini görmek istemiş ancak izin alamamıştır. Bununla birlikte elçiyi rencide etmemek adına sarayda tutulan el yazmaları arasından bir İncil bir de Halikarnaslı Dionisious'un Latince bazı metinleri bulunup elçiye verilmiştir. Azar azar da olsa verilen bu el yazmaları Batılıların keşif yapma ümidini sürdürmüştür.²¹

Batılı seyahatnâmelerde Saray Kütüphanesinden *Library of the Seraglio* diye bahsederler. Bu kavramla kastettikleri yalnızca Enderun Kütüphanesi değil, aynı zamanda sarayın çeşitli yerlerindeki kitaplıklar, içerisine kitapların konduğu sandıklar, Bağdat ve Revan Köşklerindeki Has Oda Kütüphanesi ve Bostancılar Ocağı Kütüphanesidir. Bunlar arasında Saray Kütüphanesi olarak tarif edilen yerin çoğunlukla Bostancılar Ocağı Kütüphanesi olduğu göze çarpmaktadır. Carlyle'in ve diğer seyyahların görme imkânı buldukları "Saray Kütüphanesi" burasıdır.²² Bu kütüphanenin, sonradan kurulduğu için, saraydan getirilen daha derli toplu ve çok sayıda koleksiyon içerdiği düşünülmektedir. Charles White, Enderun Kütüphanesi'ne "Özel Saray Kütüphanesi", Bostancılar Ocağı Kütüphanesi'ne "Büyük Saray

²¹ Robert Walpole, *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, s.160-175.

²² İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, s.217-218.

Kütüphanesi” diyerek iki kütüphanenin ayrımını yapmıştır. Özel Saray Kütüphanesi dediği Enderûn Kütüphanesi’nin sarayın iç avlusunda, Has Oda’nın ortasında, şehzadelerin oturduğu kafesin bitişiğinde bulunduğunu ve yabancıların erişimine nadiren açık olduğunu, sarayın ikinci kütüphanesinin ise müstakil bir bina olup iç avlusuna Bostancılar Bostanı dediğini belirtir.²³ Ubcini, III. Mustafa’dan sonraki sultanlar tarafından Bostancılar Ocağı Kütüphanesi’ne sürekli yeni kitaplar eklendiğini böylelikle buranın imparatorluğun birinci kütüphanesi haline geldiğini söylemiştir.²⁴

Osmanlı donanmasında amiral göreviyle bulunmuş Adolphus Slade, 1829-30 yıllarında Bostancılar Ocağı Kütüphanesine giren Batılardan biridir. Arapça ve Türkçe 1500 civarı eserlerden oluşan, iyi bir cami kütüphanesindeki koleksiyonlar kadar güzel koleksiyon barındırmayan ve içerisinde klasik çağ Yunan edebiyatına dair tek bir kitap bile bulunmayan ve “aydınlanma çağı âlimlerini” beslemeyen bu kütüphanenin neden gözde bir mekân olduğunu anlamadığını söylemektedir. Kütüphaneci kesin olarak bir “gavur kitabı” bile bulunmadığını belirtmiş, dilerlerse bakmalarına da izin vermiştir. Ancak Slade, kir, toz, örümcek ağlarıyla dolu dolaplara bakmaktan imtina etmiştir.²⁵

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren padişahlar artık Topkapı Sarayında ikamet etmediği için Batılı seyyahlar aldıkları izinle sarayı gezme imkânı bulmaya başlamışlardır. Revan ve Bağdat Köşklerindeki Has Oda Kütüphanesi bu şekilde Saray Kütüphanesi anlatımlarına dahil olmuştur. 1844 yılında Charles White, Bostancılar Ocağı Kütüphanesi’ni ziyaret etmiştir. Onun anlatımına göre kütüphane koleksiyonu tüm konuları ihtiva eder. Aralarında tezyin edilmiş ve resimlendirilmiş pek çok kıymetli ve pahalı eserler vardır. Arz Odası’nda da bir takım el yazmalarının mevcut olduğunu, bunların özensiz ve ihmalkâr bir biçimde bir raftan diğerine atılmış şekilde durduğunu söyler.²⁶ 1851’de İngiliz seyyah Henry Christmast, Bostancılar Ocağı kütüphanesi ile bir saray dairesinde yer alan, Has Oda Kütüphanesi olduğunu düşündüren kitaplığı görmüştür.²⁷ William Nassau, 1857-58 yılında sarayın içinde hazineyle birlikte Enderun Kütüphanesi olduğu tahmin edilen 700-800 ciltlik kütüphaneyi,²⁸ Warner da 1875’te 100-200 ciltlik Revan Köşkü’ndeki kütüphaneyi görebilmiştir.²⁹ Rusya’nın elçisi Prens İtalinski, sarayın kışlık haremını ziyaret etmiş, var olduğu söylenen odalarda hiçbir el yazması görmemiştir. İngiliz elçi ve hanımı Georgina Adelaide Müller, Topkapı Sarayını ve Hazine Dairesini ziyaret etmiş ancak burada kayıp Yunanca-Latince yazmalarından bir iz bile görememişlerdir. Bir rivayete göre Aya İrini’de üzerinde bir haç ve Hz. İsa monogramı bulunan sandukalarda Büyük Konstantin’e ait olduğu söylenen yazmaların bulunduğunu ama içeri giren bir Kırım ordu görevlisi onlara bu tarife uyan bir sandık bile olmadığını anlatmışlardır.³⁰

Rivâyetlerin Değerlendirilmesi ve Yeni Keşifler

²³ Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844*, C.II, London: Henry Colburn. 1846, s.189-193.

²⁴ Ubcini, *Osmanlı’da Modernleşme Sancısı*, Çev. Cemal Aydın, İstanbul: Timaş, 1998, s.165-166.

²⁵ Adolphus Slade, *Records of Travels, Greece, etc. and of a Cruise in the Black Sea with Capitan Pasha in the Years 1829, 1830 and 1831*, London: Saunders and Otley, Conduit Street, 1854 (New Edition), s.245-247.

²⁶ Charles White, *Three Years in Constantinople*, C.II, s.189-193.

²⁷ Henry Christmast, *İstanbul ve Ege Yollarında*, çev. Mustafa Özbaş, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012, s.26.

²⁸ Nassau William Senior, *Bir Klasik İktisatçı Gözüyle Osmanlı: Nassau William Senior’un Türkiye Seyahati Günlüğü (Eylül-Kasım 1857)*, çev. Hüseyin Al, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2011, s.69.

²⁹ Charles Dudley Warner, *In The Levant*, C.II, Boston & New York, Houghton, Mifflin and Company, 1892, s.419.

³⁰ Georgina Adelaide Müller, *On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul’un Saltanatlı Günleri*, çev. Hamdiye Betül Kara, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010, s.31; Mrs. Georgina Adelaide Max Müller, *İstanbul’dan Mektuplar*, çev. Afife Buğra, Tercüman 1001 Temel Eser, 1978, s.29.

Robert Walsh'a göre ne sarayda ne de İstanbul'un herhangi bir yerinde Avrupa'da basılan klasik eserlerden başka bir klasik metin bulunmaması kuvvetle muhtemeldir.³¹ Ubcini, Fâtih döneminden beri Saray Kütüphanesinde saklandığına inanılan Homer, Tacite, Decade ve Titus Livius gibi antik Yunanca-Latince el yazmalarının eğer uzmanlar tarafından incelenir ve tasnif edilirse ortaya çıkabileceği kanısındadır.³² Michaud, doğruluğu ne kanıtlanabilen ne de yalanlanabilen bilgilerin Avrupa'da geniş çevrelere yayılmaya devam ettiğini, Doğu seyahatinden dönen kişilerin muhakkak kitapların bulunup bulunmadığı sorusuyla karşılaştığını söylemektedir. Bizans kütüphanelerinden Osmanlı kütüphanelerine intikal eden antik yazmalarla ilgili mitlerin ve bunları bıkmadan arayış çabasının Batı'da yarattığı atmosferi tasvir etmesi bakımından Michaud'un şu sözleri önemlidir:

"Avrupa'daki havaya göre, doğrusu bana öyle gelmekteydi, Türklerin eline esir düşmüş birkaç yazarımızı kurtarmak için bir haçlı ordusu bile düzenlenebilirdi. Saray kulelerine birkaç Hristiyan kral kapatılmış olsa herhalde ancak bu kadar heyecana neden olurlar, onları kurtarmak için de ancak bu kadar çaba gösterilirdi. Birkaç yüzyıl öncesinde Doğu'dan gelenlere Haçlı şövalyeleri Müslümanları yendiler mi, Kudüs'ü ele geçirdiler mi diye sorulurdu. Ama on yedinci yüzyıla gelindiğinde, en azından mürekkep yalamış çevrelerde, Titus Livius'un Decades'i, Menandros'un Komedi, ejderha derisine yazılı İlyada ve Odise bulundu mu diye sorulmaya başlandı."³³

Michaud'a göre, sarayda Yunanca ve Latince hiçbir eser bulunmadığını söyleyen uzmanlara güvenmek bir yanda dururken öte yanda kimsenin giremediği imparatorluk hazineleri, ara sıra elçilere hediye edilen Yunanca-Latince el yazmaları, Türk kütüphanecilerin Yunanca ve Latince bilmemelerinden ötürü yazmaların göz ardı edilmesi veya ciltlerden birine yanlış ad verilmesi ihtimalleri Batılı aydınların ümitlerini söndürmeyen soru işaretleri olarak beklemektedir. Rönesans sırasında kaybolduğu sanılan el yazmalarının manastırlarda inzivaya çekilmiş keşişlerin yanında bulunmaları gibi, bir tesadüfle ya da uzmanlık bilgisine sahip kişilerin marifetiyle sarayda da bulunabileceğine inanır, çünkü Avrupa'da bile zaman zaman kimsenin bilmediği unutulup gitmiş el yazmaları ortaya çıkmaktadır.³⁴ Michaud ve Poujoulat'ın seyahatnâmesinde Carlyle'in üç molla eşliğinde saray kütüphanesini gezdiğinden ve Fransız elçi Sébastiani'ye verilen el yazmalarından bahsedilmesi, Saray Kütüphanesine dair ortak anlatım kurgusuna yeni gelişmelerin sürekli eklendiğini göstermektedir.

Constantine Tischendorf, sultanın buyruğunda olduğunu söylediği Alman bir ressamla saraydaki kayıp yazmalar hakkında konuşmuş, ressam ona sultanın böyle bir şeyden haberinin olmadığını, olsa sultanın kendisinin de araştırmak isteyeceğini söylemiştir. Sürekli sarayla bağlantılı kaynaklardan doğru bilgi edinme çabası önemli olduğu kadar Osmanlı sultanın kitap merakını vurgulaması açısından da bu diyalogun yazıya geçirilmesi önemlidir. Tischendorf, Patrik Konstantin ile bizzat tanışıp sohbet etmiş, Patrik Konstantin'in eserinden bahsetmiştir. Hatta bu sohbet esnasında Patrik Konstantin, Tischendorf'a Hristiyanlık hazinelerinin hala İstanbul'un gizli köşelerinde olabileceğine örnek olarak Hz. Yahya'nın elini anlamıştır. Rivâyetlerin nasıl yayıldığına ve sürdürüldüğüne örnek olarak bu sohbet gösterilebilir.³⁵

Tischendorf'un daha sonra İncil'in en eski tarihli nüshası olan meşhur *Codex Sinaiticus* yazmasını Sina Yarımadası'ndaki St. Cathrine Manastırı'nın kütüphanesinde çalışırken

³¹ Robert Walsh, *A Residence At Constantinople*, C.II, s.471.

³² Ubcini, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, s.165.

³³ J.F.Michaud ve J.J.F. Poujoulat, *İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830*, s.227.

³⁴ J.F.Michaud ve J.J.F. Poujoulat, *İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830*, s.232-233.

³⁵ Constantine Tischendorf, *Travels in the East*, s.272-273.

keşfetmiştir.³⁶ Dolayısıyla Doğu'da mucizelerin gerçekleşebileceğine inanmakta, aranan kayıp ve değerli antik yazmaların mutlaka sultanın sarayının bir köşesinde olduğunu düşünmektedir. Nitekim 1859'da Rus elçi Alexander Lobanov ve Constantine Tischendorf Saray Kütüphanesinde Kritovulos'un *II. Mehmed Tarihi* eserini el yazması halinde bulmuştur.³⁷ Bu keşif, rivâyetlerin ardından gelen bir hakikat ve yeni bir bilgi olarak sonraki seyahatnâmelerde Osmanlı Saray Kütüphanesi anlatım kurgusuna dahil edilmiştir. Harrison Griswold Dwight, 1926 yılında yayınlanan eserinde Topkapı Sarayı'ndaki imparatorluk kütüphanesinde Kritobulus'un el yazmalarının bulunduğunu söyler.³⁸

XX. Yüzyılın Başında Osmanlı Saray Kütüphanesi Meselesine Yeniden Bakış

XX. yüzyıl başına gelindiğinde Osmanlı Saray Kütüphanesi hala tam olarak çözülmemiş bir mesele ortada durmaktadır. Meşrutiyet'in ilanı ve iktidar değişiminden sonra eski saraydaki Yunanca el yazmaları koleksiyonunun tam bir kataloğunun yayınlanacağı umudu doğmuştur. Stephen Gasele, İngiltere'den ayrılmadan evvel Osmanlı hükümetinden eski saraya girme ve oradaki otuz Yunanca el yazmasını inceleme izni almıştır. Yaptığı araştırma sonucu bir liste yayınlamıştır. Bu listede XII. yüzyıla ait Öklid, Hristiyanlığın esaslarına dair güzel yazılı Bizans yazması, XIII. yüzyıla ait İlyada, Bizans minyatürleriyle resmedilmiş bir İncil tefsiri, XIV. yüzyıla ait yazarları Maximus, Nicomachus Gerasenus, John Philoponus, Isaac Monachus olan sekiz tane astronomi eseri, Eudemus sözlüğü, Bizans minyatürleri olan bir parşömen, John Kantakuzen'in tarih eseri, XV. yüzyıla ait Kritovulos Tarihi, derleme bir koleksiyon, anonim bir eser, 1463 tarihli Michael Moschopoulos'un gramer kitabı, 1465 tarihli Yunanca bir kitap, 1474 tarihli İstanbul'un antik eserleri hakkında Yunanca bir kitap, Galen, Hipokrat, Michael Psellus'un tıbbi çalışmaları, bitkiler hakkında başka bir eser, Pitagoras, Phocylides, Maximus Planudes'in tercümesi, Polybius, Eudemus sözlüğü, Ptolemaios'un coğrafya eseri, Dionysus, Periegesis, Xenophon, Cyropaedia, Grekçe-Latince sözlükler, Hesiod, Theogony, Pindar, Olympians, Oppian, Halieutica, Aziz Cyril'in sözlüğü, XVI. yüzyıla ait Ezop'un masalları ve Planudes tarafından yazılan hayatı, Arrian'ın İskender'in seferlerini ve Hindistan'ı anlattığı kitabı, Aristo, Proclus, Heron, hava durumu işaretleri, el falı hakkında bir eser, Leon, aritmetik ve tıbbi bir anonim eser, Adamantion, usturlarla ilgili eserler, John Philoponus'un usturlarla ilgili bir eseri, Philoxenus Syrianus'un Aristo'nun siyaseti ve metafiziği üzerine bir eseri bulunmaktadır. Ancak Gasele, incelediği kitap koleksiyonunun Bizans'tan hiçbir iz taşımadığına, ancak XVI-XVII. yüzyıllarda yaşamış bir hekime ya da uzman bir kişiye ait olabileceğine kanaat getirmiştir.³⁹

Osmanlı Saray Kütüphanesi meselesini çözüme ulaştıran yine Batılılar olmuştur. Emil Jacobs, Saray Kütüphanesi probleminin doğuşunu, beslendiği kaynakları, mübalağaları ve gerçekleri bir araya getirerek problemin genel tablosunu ortaya koymuştur. İstanbul'un fethinden sonra el yazmalarının kaderi, yeni sarayda Fâtiş Sultan Mehmed'in kurduğu kütüphane, kayserlik kütüphanesindeki el yazmalarının Vatikan için satılması, Osmanlı Sarayı'ndaki kütüphaneye ilişkin eski ve yeni masallar, saraydaki el yazması koleksiyonuyla alakalı en eski haberler, kütüphaneler ve el yazmaları hakkında çeşitli raporlar, Sultan III. Murad'ın zamanı ve onun el yazmalarına ilişkin tutumu, 1719'da Saray Kütüphanesinin yeniden düzenlenmesi, Sultan Mustafa ve şehzadelerin mülkünden alınan el yazmaları gibi başlıklar halinde problemi ortaya koymuştur. Doğruluğunu araştırmadan seyyahların

³⁶ Constantine Tischendorf, *Travels in the East*, s.107.

³⁷ İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, s.99; Semavi Eyice, "Kritovulos, Mikhael", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kritovulos-mikhael> (01.07.2019).

³⁸ Harrison Griswold Dwight, *Constantinople Settings And Traits*, New York and London, Harper Brothers Publishers, 1926, s.262-263.

³⁹ Stephen Gasele, *The Greek Manuscripts in The Old Seraglio At Constantinople*, Cambridge University Press, 1916, s.3-10.

birbirlerinden aldıkları bilgileri tekrar edip durduklarını ve böylece problemin bir efsaneye dönüştüğünü anlatmıştır.⁴⁰ Emil Jacobs, Saray Kütüphanesinde muhtemelen Bizans'tan kalan tek eserin XII. Yüzyılda yaşamış Komnen Prensesinin kütüphanesinden kalan çok kıymetli bir Tevrat olduğunu ifade etmektedir. Sarayda bulunan diğer Yunanca ve Latince metinlerin ise kesinlikle Paleologos hanedanının kütüphanesinden intikal etmediği, tarih, coğrafya, matematik, astronomi, askeri konulardaki kırk iki Yunanca kitabın, Aristo'nun kitaplarının ve Yunan şairlerinin eserlerinin Fâtiş'in koleksiyonunun kalıntıları olduğu kanaatindedir.⁴¹ Probleme açıklık getiren diğer Batılı uzman ise kütüphaneciliğe dair uzmanlığından faydalanmak için Türkiye'ye davet edilen Adolf Deissman'dır. Enderun Kütüphanesindeki gayri İslami yazmaları incelemiş ve bunların bir kataloğunu hazırlamıştır. Bu katalog bir ilktir. Latin, Yunan, Ermeni, Sırp, İbrani ve Süryani dillerinde pek çok yazma zarar görmüş bir şekilde de olsa ortaya çıkmıştır. Bazen sultanların bizzat dağıtmasıyla bazen de meçhul yollarla Saray Kütüphanesindeki pek çok kitabın Batı'ya götürüldüğüne kanaat getirmiştir.⁴² Günümüzde ise Saray Kütüphanesi'nin şu ana kadar tespit edilebilmiş en erken tarihli kitap kataloğu, II. Bayezid Devrine ait olan ve babası Fatih Sultan Mehmed'in kitaplığından intikal ettiği düşünülen katalogdur. Fâtiş Sultan Mehmed'in hükümdarlığındaki saltanatın bilgi kaynaklarını ve entelektüel birikimini temsil etmesi bakımından oldukça önemli olan bu katalog, 1992 yılında Prof. Dr. İsmail Erünsal tarafından yayınlanmıştır.⁴³

Sonuç

Bizans imparatorluk kütüphanesinin İstanbul'un fethinden sonraki akıbeti Batı'da oldukça merak edilen bir konu olmuştur. Fâtiş Sultan Mehmed'in entelektüel kişiliğine binaen Osmanlı'nın Bizans imparatorluk kütüphanesini devralıp sarayda muhafaza ettiği varsayımı Batı'da Osmanlı Saray Kütüphanesine ve diğer Osmanlı kütüphanelerine karşı büyük bir ilgi doğurmuştur. Doğu'yu ziyaret eden seyyahların cevap aradıkları sorulardan biri söz konusu kütüphanelerde yer alan antik Yunanca-Latince yazmaların akıbeti olmuştur. Batı kütüphaneciliği Bizans kütüphaneleri üzerinden Osmanlı kütüphaneciliği ile ilişki kurmuş, kendisinde eksik kalan eserleri Osmanlı kütüphanelerinde arayarak Batı ve Doğu arasında bir bağ oluşturmuştur. Bu anlamda, Batı kütüphaneciliğinin temellerinden birinin Osmanlı kütüphaneciliğine olan ilgi olduğu söylenebilir. Saray Kütüphanesinin bu bakımdan özel bir yeri vardır. Doğu-Batı arasındaki ortaklık ve farklılıklar Saray Kütüphanesi üzerinden tartışılmıştır. Bu aynı zamanda Osmanlı ve Roma (Bizans) imparatorluk gelenekleri arasındaki ortaklık ile farklılığın da ifadesidir.

⁴⁰ Emil Jacobs, *Untersuchungen zur Geschichte der Bibliothek im Serai zu Konstantinopel*, Vorgelegt von Franz Boll, Heidelberg, Winter, 1919.

⁴¹ Emil Jacobs, "Fatih Sultan Mehmed'in Rönesansla Olan İlişkileri ve Kitaplığı", Çev. Hüseyin Zamantılı, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl 11, No:2, Nisan 1982, s.70-72.

⁴² Funda Berksoy, "The Cooperation of G.A. Deissmann and H.E. Eldem in the Classification of the Non-Islamic Manuscripts in the Topkapı Sarayı Museum", *M.Uğur Derman Armağanı: Altmışbeşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler = M.Uğur Derman Festschrift: Papers Presented on the Occasion of his Sixty-fifth Birthday*, Der. Irvin Cemil Schick, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2000, s. 175-185.

⁴³ İsmail E. Erünsal, "The Catalogue of Bayezid II's Palace Library", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, Sayı 3, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, s.57-66. Ayrıca bkz. İsmail E. Erünsal, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları 6: 909/1503 Tarihli Defter-i Kütüb", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, No: 32/1, *In Memoriam Şinasi Tekin III*, Ed. Cemal Kafadar ve Gönül A. Tekin, Harvard University, 2008, s.203-219. Katalogla ilgili daha güncel bir değerlendirme ve katalogun transkripsiyonlu neşri için bkz. *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4) (2 vols)*, Ed. Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar, Cornell H. Fleisher, BRILL, 2019, <https://brill.com/view/title/55202>, 10.3.2019.

Osmanlı'nın İslâm Dünyasının temsilcisi olmasına rağmen sadece Doğu'nun değil Batı'nın da bilgi birikimine ve kaynaklarına sahip çıktığı anlaşılmaktadır. Batı, Osmanlı sultanlarının Bizans kütüphanelerini muhafaza ettiğini düşünürken aynı zamanda Türk sultanların bilime, kitaba ve edebiyata önem verdiklerini de kabul etmektedir. Bu bakımdan Michaud'un Osmanlı Saray Kütüphanesi gibi bir kütüphanenin Hristiyan devletlerde bile bulunmadığına ve orta çağ keşişlerinin kaybolmasına göz yumdukları eserlere Türklerin sahip çıkarak iyi bir şekilde muhafaza ettiğine dair sözleri önemlidir.

Osmanlı Saray Kütüphanesiyle ilgili Batılı seyahatnamelerde ortak bir anlatım kurgusu vardır. Bu kurgu, üzerine sürekli güncel bilgi eklenen tarihi bir anlatımdan oluşmaktadır. Antik Yunanca ve Latince yazmalardan müteşekkil Bizans imparatorluk kütüphanelerinin İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Saray Kütüphanesinde muhafaza edildiğine ilişkin iddialar üzerine kurulan bu kurguda öncelikle doğruluğu kanıtlanmamış eski rivayetler ve iddialar dile getirilir. Seyyahlar kendilerinden önceki bilgileri tekrar eder. Bazen de geçmişe yönelik anlatılara çeşitli ayrıntılar ekleyerek onları yeniden biçimlendirirler. Seyyahların kendileri de Saray Kütüphanesiyle ilgili hakikat kabul edilen rivayetlerin asılsızlığından ve dedikoduların nasıl kesin doğru kabul edilen gerçeklere dönüştüğünden söz ederler. Ardından kendi yaptıkları güncel bir araştırma veya edindikleri yeni bilgiler varsa onları aktarırlar. Son olarak saray kütüphanesindeki antik yazma arayışına dair kişisel kanaatlerini belirtirler. Bizzat gözlem yapma fırsatı bulamamış seyyahlar tarihi anlatımlara yönelirken araştırma yapma imkânı bulanlar literatüre yeni bilgiler sunabilmişlerdir. En son güncel araştırma bir sonraki yayında tarihi anlatıya dönüşmüş ve yerine yenileri eklenmiştir. Geçmişten gelen sorular cevaplanmaya çalışılırken yeni sorular gündeme gelmiştir. Böylelikle Saray Kütüphanesi anlatımları genişlemiştir. İstanbul'un fethiyle başlayan problem Osmanlı'nın son yüzyılında da güncelliğini korumuştur. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Giambattista Toderini, James Dallaway, Dr. Carlyle, Michaud ve Poujoulat, Charles White gibi seyyahlar Saray Kütüphanesine ilişkin hakikati aramaya başlamışlardır. Kabul gören yanlışlar düzeltilmiş, mesnedsiz iddialar çürütülmüştür. Bilhassa XIX. yüzyıl seyyahları kütüphaneleri daha kolay ziyaret imkânı bulmalarına binaen daha somut ve gerçekçi bilgiler vermiştir. Bu noktada Batı'nın hakikati arama ve doğru bilgiye ulaşma çabası önemlidir.

Seyahatnamelerdeki anlatı kurgusu incelendiğinde Batı'nın Osmanlı Saray Kütüphanesini rivayetlerin birikimiyle efsane ve mite dönüştürerek bir mesele haline getirdiği anlaşılmaktadır. Bu problem erken modern dönemde başlayıp XX. yüzyılın başına kadar uzanan bir süreklilik içermektedir. 1453'ten beri cevap aranan sorunun XIX. yüzyılda hala güncelliğini koruması problemin sürekliliği açısından anlamlıdır. Anlatımlardaki ortak kurgu Batı'nın Osmanlı Saray Kütüphanesi probleminin etrafında birleştiğini göstermektedir. Geçmişe yönelik ortak anlatımların kaynak ve referanslarının aynı olması kendi aralarında da birlik ve bütünlük sağladıklarını göstermektedir. Seyahatname yayınlarıyla birbirlerinin araştırmalarından ve güncel bilgilerden derhal haberdar olmaları da problemin etrafındaki birlik bütünlüğü korumayı sağlar. Anlatımlardaki birlik aslında Batı tefekkürünün birliğidir.

Tekrarlardan ibaret gibi görünen tarihi anlatımların esas önemli yanı ise Batılıların gözünde Saray Kütüphanesi probleminin büyüklüğünü ve ağırlığını ortaya koymasıdır. Batı dünyası tarafından yaratılan problem XX. yüzyılda yine Batılılar tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Kütüphanenin yüzyıllar boyunca tahrip edildiğini ve tahayyül edildiği gibi Bizans kütüphanesinin kalıntılarını barındırmadığı sonucuna varmışlardır. Bununla birlikte ihtiva ettiği eserler gayet değerlidir.

Bizans kütüphanelerinden kalan Yunanca ve Latince yazmaları arayışları Osmanlı kitap kültürü ve kütüphanelerini de yakından tanımalarına vesile olmuştur. İslâmî yazmalar

ve Doğu kitabiyâtını inceleyerek Doğu'nun bilgi birikimini ve anlayışını elde etmişler ve Batı'ya götürmüşlerdir. Bu aynı zamanda Batı'nın Doğu'yu stratejik olarak tanıma yoludur. Osmanlı bilgi birikimini ve sistemini öğrenmenin ötesinde bu ilgi Batı'nın kendi bilgi kaynakları ve temelleriyle ilgili bir ilgiye dönüşmüş, ikisi birbiriyle bütünleşmiştir. Osmanlı bilgisi ile Batı bilgisini bütünleştirme ve birleştirme çabası vardır. Ancak bu faaliyet çaba olmaktan ileriye gidememiş ve yeni bir kurumsal temel oluşturamamıştır. Gözlemlere dayalı bilgiye dönüşmüştür. Sistematik bir bakış açısı söz konusu değildir.

Batılı seyahatnâmelerin incelenmesi sonucu görülmektedir ki aslında Batılı aydın çevrelerde Türklerin kitap koleksiyonlarını yağmalayarak yok ettiği şeklindeki rivâyetin aksine asıl Batı'daki asıl genel kanı Osmanlı Sultanlarının değerli kitapları ve kütüphaneleri sarayında muhafaza ettiğine yöneliktir. Bizans kütüphanelerinin, antik Yunanca-Latince yazmaların fetihten sonra Osmanlı Saray Kütüphanesinde muhafaza edildiğine yönelik tahminlerin ve bununla ilgili rivâyetlerin yüzyıllar boyunca mükerreren dile getirilmesi bir bakıma göstermektedir ki Batı dünyasındaki "Türk" algısı, "yağmacı, barbar Türkler" profilinden ibaret olmayıp bir yandan da bilgiye, bilime ve kitaplara değer veren entelektüel bir "Türk" profilini de bünyesinde taşımaktadır. Osmanlı Saray Kütüphanesine dair meselelerin yüzyıllar boyunca dile getirilmesi, aslında Batı'nın Osmanlı-Türk İmparatorluğunun entelektüel birikimini kabul ettiğine de işaret etmektedir.

Kaynakça

- Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4) (2 vols), Ed. Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar, Cornell H. Fleisher, BRILL, 2019, <https://brill.com/view/title/55202>, 10.3.2019.
- Baudier, Michel. The History of the Serrail, and of the Court of the Grand Seigneur, Emperour of the Turkes, translated out of French by Edward Grimeston. London: printed by William Stansby, 1635.
- Berksoy, Funda. "The Cooperation of G.A. Deissmann and H.E. Eldem in the Classification of the Non-Islamic Manuscripts in the Topkapı Sarayı Museum", M.Uğur Derman Armağanı: Altmışbeşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler = M.Uğur Derman Festschrift: Papers Presented on the Occasion of his Sixty-fifth Birthday, Der. Irvin Cemil Schick. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2000, s. 175-185.
- Christmast, Henry. İstanbul ve Ege Yollarında, çev. Mustafa Özbaş. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Dallaway, James. Constantinople Ancient and Modern with Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and the Troad. London: T. Bensley, 1797.
- Deissmann, Adolf. Forschungen und Funde im Serai, mit einem Verzeichnis der nichtislamischen Handschriften im Topkapı Serai zu İstanbul. Berlin: Walter de Gruyter, 1933.
- Dwight, Harrison Griswold. Constantinople Settings And Traits. New York and London: Harper Brothers Publishers, 1926.
- Erünsal, İsmail E. Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik. İstanbul, Timaş, 2015.
- Erünsal, İsmail E. Fatih'in Entelektüel Portresi: Merakları, Kitapları ve Kütüphaneleri. İstanbul: Timaş, 2023.
- Erünsal, İsmail E. "The Catalogue of Bayezid II's Palace Library", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, Sayı 3, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, s.55-66.

- Erünsal, İsmail E. "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları 6: 909/1503 Tarihli Defter-i Kütüb", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, No: 32/I, In Memoriam Şinasi Tekin III, Ed. Cemal Kafadar ve Gönül A. Tekin, Harvard University, 2008, s.203-219.
- Eyice, Semavi. "Kritovulos, Mikhael", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kritovulos-mikhael> (01.07.2019).
- Galland, Antoine. *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, C.II, haz. Charles Schefer, Paris, Çev. Nahid Sırrı Örik. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Gasele, Stephen. *The Greek Manuscripts in The Old Seraglio At Constantinople*. Cambridge University Press, 1916.
- Grosvenor, Edwin Augustus. *Constantinople, C.II*. Boston: Robert Brothers, 1895.
- Hobhouse, John Cam. *A Journey Through Albania, and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, During the Years 1809 and 1810 in Two Volumes*, C.II. Philadelphia: Carey and Son, 1817.
- Jacobs, Emil. "Fatih Sultan Mehmed'in Rönesansla Olan İlişkileri ve Kitaplığı", Çev. Hüseyin Zamantılı, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl 11, No:2, Nisan 1982.
- Jacobs, Emil. *Untersuchungen zur Geschichte der Bibliothek im Serai zu Konstantinopel*. Vorgelegt von Franz Boll, Heidelberg, Winter, 1919.
- Michaud, Joseph François ve J.J.F. Poujoulat. *İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830*. Çev. Nedim Demirtaş. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Müller, Georgina Adelaide. *On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri*, çev. Hamdiye Betül Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Müller, Mrs. Georgina Adelaide Max. *İstanbul'dan Mektuplar*. çev. Afife Buğra. Tercüman 1001 Temel Eser, 1978.
- Nassau, William Senior. *Bir Klasik İktisatçı Gözüyle Osmanlı: Nassau William Senior'un Türkiye Seyahati Günlüğü (Eylül-Kasım 1857)*, çev. Hüseyin Al. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011.
- (Patrik Konstantin). *Ancient and Modern İstanbul*, çev. John P. Brown. London: Steven Brothers, 1868.
- Pertusier, Charles. *Picturesque Promenades in and Near Constantinople and on the Waters of the Bosphorus*. London: Richard Phillips, 1820.
- Poole, Stanley Lane. *Turkey*. London: 1908.
- Rady, Martyn. "Corvina Kütüphanesi ve Kaybolan Macar Kraliyet Arşivi", *Kayıp Kütüphaneler Antikiteden Günümüze Yok Olan Koleksiyonlar*, Der. James Raven, Çev. Dilek Cenkçiler. İstanbul: Bileşim, 2006, s.111-127.
- Runciman, Steven. *Konstantiniye Düştü*. Çev. Derin Türkömer. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972.
- Slade, Adolphus. *Records of Travels Greece, etc. and of a Cruise in the Black Sea with Capitan Pasha in the Years 1829, 1830 and 1831*. London: Saunders and Otley, Conduit Street, 1854 (New Edition).
- Spencer, Edmund. *Travels in European Turkey in 1850 in Two Volumes*, C.II. London: Colburn and Co., 1851.

- Şalk, Serhan. "Topkapı Sarayı Enderun Kütüphanesi: Yapılışı, Tamirleri ve Kullanımı", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2019.
- Thornton, Thomas. Bir İngiliz Tacirin İzlenimiyle Osmanlı'da Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807), Çev. Ercan Ertürk. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
- Tischendorf, Constantine. Travels in the East. çev. W.E. Shuckard. London: Longman, Brown, Green, Longmans, 1847.
- Toderini, Giambattista. Türklerin Yazılı Kültürü, Çev. Ali Berktaş. İstanbul: YKY, 2018.
- Ubicini, J. H. A. (1847-1853). Osmanlı'da Modernleşme Sancısı, Çev. Cemal Aydın. İstanbul: Timaş, 1998.
- Walpole, Robert. Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey, edited from the Manuscript Journals by Robert Walpole, London, 1817.
- Walsh, Robert. A Residence At Constantinople During a period including The Commencement, Progress and Termination of the Greek and Turkish Revolutions, C.II. London: Richard Bentley, 1838.
- Warner, Charles Dudley. In The Levant, C.II. Boston & New York: Houghton, Mifflin and Company, 1892.
- White, Charles. Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844, C.II. London: Henry Colburn. 1846.
- Yıldız, Nafiye Nihan. "XIX. Yüzyıl Seyahatnâmelerine Göre Osmanlı Kitap Kültürü ve Kütüphaneler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul: 2019.
- Yıldız, N. Nihan. "Batılı Seyyahların Gözlemlerine Göre Osmanlı'daki Manastır Ve Patriklik Kütüphaneleri", Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi S. 12. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2019. s.63-73.